

Psychology

- Bozhovich, 1995* – Bozhovich L.I. Problemy formirovaniya lichnosti: izbrannyye psichologicheskoye trudy / L. I. Bozhovich / [pod red. D. I. Feldshteyna]. – M. : Izd-vo «Institut prakticheskoy psichologii», Voronezh: NPO «MODEK», 1995. – 352 s.
- Boryshevskiy, 2010* – Boryshevskiy M. Doroha do sebe: Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti : monohrafiia / M. Y. Boryshevskiy. – K. : Akademvydav, 2010. – 416 s. (Serii «Monohraf»).
- Bulakh, 2003* – Bulakh I. S. Psykholohiia osobystisnoho zrostantia pidlitka: monohrafiia / I. S. Bulakh. – K. : KNPu im. Drahomanova, 2003. – 340s.
- Vygotskiy, 1984* – Vygotskiy L. S. Sobranie sochineniy: v 6-ti t. – T. 4. Detskaya psichologiya / [pod red. D. B. Elkonina]. – M. : Pedagogika, 1984. – 432s.
- Hovorun, 2001* – Hovorun T. V. Sotsializatsiia stati ta seksualnosti: monohrafiia / T. V. Hovorun. – Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2001. – 240s.
- Kikinezhdzi, 2011* – Kikinezhdzi O. M. Henderna identychnist v ontogenezi osobystosti: monohrafiia / Oksana Mykhailivna Kikinezhdzi. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2011. – 400 s.
- Kostiuk, 1989* – Kostiuk H. S. Navchalno-vykhovnyi protses i psichichnyi rozvytok osobystosti / [pid red. L. M. Prokoliienko; upor. V. V. Andriivska, H.O. Ball, O. T. Hubko, O. V. Proskura]. – K. : Rad. shk., 1989. – 608s.
- Savchyn, 2008* – Savchyn M. V. Psykholohiia vidpovidalnoi povedinky: [Monohrafiia]. / M. V. Savchyn. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2008. – 280s.
- Tytarenko, 2003* – Tytarenko T. M. Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti / T. M. Tytarenko – K. : Lybid, 2003. – 376 s.
- Sheffer, 2003* – Sheffer D. Deti i podrostki: psichologiya razvitiya / D. Sheffer. – 6-e izd. – SPb. : Piter. 2003. – 976s.: il. – (Serii «Mastera psichologii»).
- Feldshteyn, 1999* – Feldshteyn D. I. Psichologiya vzrosleniya: strukturno-soderzhatelnyie charakteristiki protsesa razvitiya lichnosti: Izbrannyye trudy / D. I. Feldshteyn. – M. : Moskovskiy psichologo-sotsialnyy institut: Flinta, 1999. – 672 s.
- Erikson, 1996* – Erikson E. Identichnost: yunost i krizis / E. Erikson; per. s angl. [obsch. red. i predisl. A. V. Tolstiyh]. – M. : Progress, 1996. – 344 s.

УДК 37.034:159.923

Ірина Щербакова

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті подано результати теоретичного та емпіричного дослідження відповідальності як смисложиттєвого компоненту особистості. Зроблено теоретико-методологічний аналіз дефініції «відповідальність». Визначено концептуальні особливості розкриття змісту відповідальності у творчих доробках провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників. Проаналізовано структуру відповідальності, уточнено структурні компоненти, механізми і чинники формування відповідальності особистості. З'ясовано, що високий та середній рівні сформованості морально-етичної відповідальності та відповідальності як «цінностей» корелюють із середнім рівнем сформованості свободи. Визначено, що відповідальність як логічний наслідок свободи детермінує діяльність і поведінку особистості та посідає особливе місце в системі її смисложиттєвих орієнтацій.

Ключові слова: особистість, відповідальність, суб'єкт, об'єкт, інстанції відповідальності, свобода, смисложиттєві орієнтації.

В статье представлены результаты теоретического и эмпирического исследования ответственности как смысложизненного компонента личности. Проведен теоретико-методологический анализ дефиниции «ответственность». Определены концептуальные особенности раскрытия содержания понятия «ответственность» в трудах ведущих отечественных и зарубежных исследователей. Проанализирована структура ответственности, уточнены структурные компоненты, механизмы и критерии формирования

ответственности личности. Определено, что высокий и средний уровни морально-этической ответственности и ответственности как ценности коррелируют со средним уровнем формирования свободы. Показано, что ответственность как логичное следствие свободы детерминирует деятельность и поведение и занимает особое место в системе смысловжизненных ориентаций личности.

Ключевые слова: *личность, ответственность, субъект, объект, инстанции ответственности, свобода, смысловжизненные ориентации.*

The article presents the results of theoretical and empirical studies of responsibility as a component of life purport orientations of personality. There was made theoretical and methodological analysis of the definition of «responsibility». The conceptual features of the contents of responsibility in the creative works of leading domestic and foreign researchers were found. There was analyzed the structure of responsibility, specified structural components, mechanisms and factors of individual responsibility formation. It was found that high and average levels of formation of moral and ethical responsibility and liability as «values» are correlated with the middle level of freedom formation. It was determined that the responsibility as a logical consequence of freedom determines the activity and behavior of the individual and holds a special place in its system of life purport orientations.

Keywords: *personality, responsibility, subject, object, instance of responsibility, freedom, life purport orientations.*

Постановка проблеми. Відповідальність, як невід’ємний компонент духовності, свідчить про зрілість особистості, про її готовність діяти відповідно до загальнолюдських цінностей, не зраджуючи при цьому собі. У глобальному соціальному контексті відповідальність є характеристикою вільної нації, здатної до передбачення наслідків власних дій. В умовах кризового сьогодення, коли вибір стає складнішим, а його результат визначає подальший вектор особистісного і суспільного руху, дослідження відповідальності як смисложиттєвого компоненту особистості набуває особливої значущості, оскільки разом із свободою саме відповідальність визначає якісну та змістовну сторони нашого життя.

Аналіз актуальних досліджень. Відповідальність і, так би мовити, інша її сторона – свобода у системі смисложиттєвих орієнтацій створюють стрижень особистості, регулюють її поведінкову активність, змушуючи робити той чи інший вибір. Власне цим і пояснюється зацікавленість вивчення даного феномену провідними зарубіжними (Ф. Хайдер, Х. Хекхаузен, К. Хелкам, Р. Мей, Ж. Піаже, В. Франкл, Е. Фромм) і вітчизняними (Г. Андрєєва, М. Бахтін, А. Брушлинський, Е. Пеньков, В. Прядєїн, Н. Каунова, М. Савчин, В. Сухомлинський, В. Кузнєцова, С. Морозова, К. Муздибаєв, К. Д. Ушинський) науковцями.

Мета дослідження – теоретико-методологічний аналіз відповідальності як смисложиттєвого компоненту особистості.

Виклад основного матеріалу. Введення в науковий обіг категорії «відповідальність» зробив англійський філософ А. Бен, який розглядав її в контексті осуду, покарання особистості. Інший англійський філософ – Д. Міль визначив відповідальність як необхідність і свободу. Щоб зрозуміти зміст дефініції «відповідальність», необхідно зробити аналіз

творчих доробків провідних зарубіжних і вітчизняних науковців. Так, свого часу Ж.-Ж. Руссо одним із перших впровадив у науковий обіг поняття «індивідуальний обов'язок особистості», а Ф. Бекон проголосив про «обов'язок і відповідальність особистості перед суспільством».

Індивідуальна відповідальність (особистісна, внутрішня) як і суспільна відповідальність залежать від волі (за І. Кантом), совісті і обов'язку (за В. Вернадським – моральна відповідальність). Згадаємо, що ще Я. Коменський наголошував, що саме через відповідальність виявляються такі головні структурні компоненти особистості як почуття совісті та обов'язку. Розглядаючи відповідальність як «почуття суспільності» і вважаючи егоїзм протилежним їм проявом, К. Ушинський визначив, що внутрішня відповідальність є головним критерієм морального вибору людини, яка формується у сфері свободи. З часом, акцент на сформованості внутрішньої відповідальності (як критерію рівня сформованості моральної зрілості особистості), зробили у своїх працях Д. Лавінджер, Д. Колберг, К. Хелкам, які наголошували, що відповідальність на рівні суб'єкта має сприйматися як вчинок. У зв'язку із чим поставало питання про усвідомлення суб'єктом відповідальності мети і наслідків дій як по відношенню до себе, так і до інших людей [Щербаківа, 2016].

Г. Сковорода писав про те, що кожна людина відповідальна перед собою та іншими за обране нею місце в системі суспільних відносин і реалізацію своїх можливостей у власній діяльності (відповідальність передбачає наявність у індивіда сформованої звички відповідальної поведінки за свої вчинки). Як здатність особистості без будь-якої допомоги формувати власні обов'язки, здійснювати самоконтроль та формувати самооцінку трактує відповідальність В. Сухомлинський, який насамперед акцентує увагу на тому, що критерієм сформованої відповідальності є совість (внутрішній механізм, який обумовлює життєвий шлях, формує індивіда в особистість, розвиває його духовність і моральність, породжуючи почуття сорому, і є показником сформованості у людини відповідальності за власну поведінку і вчинки). Зауважимо, що сором і совість розглядалися В. Сухомлинським як надійні гарантії обов'язку й відповідальності, адже саме вони, на думку вченого, мотивують людину до самоконтролю, і як голос внутрішнього «я» спонукають до відповідальності за вчинки.

У контексті осмислення ставлення індивіда до власного життя розглядалася відповідальність С. Рубінштейном, який витлумачував її як динамічне утворення, а саме: як здатність людини детермінувати події, вчинки як на момент їх здійснення, так і в процесі виконання аж до радикальної зміни всього життя. Відповідальність витлумачувалася через усвідомлення людиною власних дій (як на рівні мисленнєвої, так і практичної діяльності). Як прояв різнопланової активності індивіда відповідальність досліджувалася А. Брушлинським, на переконання якого

саме у поведінці людини (яка є об'єктивним проявом людиною себе самої, своєї самості) створюються сприятливі передумови активного пізнання навколишнього світу, сутності та особливостей міжособистісної взаємодії.

Сказане вище дозволяє стверджувати, що відповідальність є інтегральною, системною якістю особистості. Враховуючи це, сучасні науковці витлумачують відповідальність як смисловий принцип регуляції поведінки, мотив вчинків і дій. Залежно від вчинків і зовнішніх умов виділяють (за Ф. Хайдером) наступні види (стадії) відповідальності: генералізована (відповідальність за все, до чого у той чи інший спосіб причетна особистість), власна (відповідальність за безпосередні дії суб'єкта відповідальності), диференційована (відповідальність за передбачувані результати дій), усвідомлювана (відповідальність за наміри, дії, наслідки дій), повна відповідальність (за процес, результат і наслідки дій). Треба розуміти, що відповідальність розвивається у напрямках: від колективної до індивідуальної; від зовнішньої до внутрішньої; від відповідальності за минуле до відповідальності за сьогодення [Прядеин, 2001; Муздыбаев, 1983].

Структурними компонентами відповідальності (за А. Спіркіним) є воля (свобода волі), борг (усвідомлення боргу) і соціальний вплив. Структура відповідальності постає (за В. Сафінім) як сплав мотиваційно-афективного, інтелектуально-когнітивного, діяльнісно-поведінкового компонентів, що доводить інтегральність відповідальності.

Традиційно в загальній структурі відповідальності (за Т. Сидоровою) виділяють: 1) зовнішню структуру, що складається з наступних елементів: суб'єкта відповідальності (хто відповідає); об'єкта відповідальності (за що відповідає); інстанції відповідальності (перед ким відповідає); 2) внутрішню структуру, яка містить: правильне розуміння людиною соціальних норм (правових і моральних) відповідальної поведінки; передбачення наслідків своєї діяльності; відповідальну мотивацію відповідальної поведінки (систематичне виконання своїх обов'язків, доведення дорученої справи до кінця і т. п.) [Щербакова, Голуб, 2016].

Отже, більшість вітчизняних дослідників відзначають, що відповідальність є складною системою. Проте, за словами М. Савчина, насамперед має значення смисл предмета відповідальності, в якому інтегроване необхідне і бажане, потенційне та актуальне, свідоме й неусвідомлене, раціональне та емоційне. Механізмом післявчинкового осмислення виступає когнітивно-емоційна оцінка людиною вчинку або прийнятого, хоч і не реалізованого наміру, внаслідок чого виникають та фіксуються нові спонуки до реалізації відповідальної поведінки в майбутньому [Савчин, 2007].

Зарубіжна психологія розглядає відповідальність в контексті процесу адаптації, пристосування людини до соціуму. Ґрунтовний аналіз відповідальності можна знайти в працях А. Бергсона (обґрунтування теорії

про відповідальність людини перед соціумом), К. М. Маєра-Абіха (теорія відсутності відповідальності перед іншими внаслідок егоцентричної спрямованості людини), Г. Йонаса (ідея про тотальний характер відповідальності) та Дж. Ролза, який досліджував відповідальність у контексті з проблемою свободи [Щербакова, 2016]. Загальне ставлення зарубіжної психології до відповідальності висловив Ж. Піаже, на думку якого задля того, щоб людина була здатною відповідати за свої вчинки, у неї має бути сформована повага до себе та інших, вона має розумітися на законах моралі, тобто бути когнітивно зрілою.

Вищенаведене дозволяє визначити відповідальність як усвідомлену свободу прийняття рішень, вибору цілей, методів і способів їх досягнення. Оскільки означена свобода нерозривно пов'язана з активністю суб'єкта, ступінь його відповідальності обумовлюється напрямом і соціальними наслідками його діяльності, які обираються вільно через прийняття відповідного рішення. Саме тому міра свободи має повсякчас розширюватися, адже відповідальність і свобода є взаємопов'язаними категоріями. Відповідальність і свобода завжди «співпрацюють разом», визначаючи одна одну. Недарма свого часу В. Франкл пропонував доповнити статую Свободи (у США) статуєю Відповідальності, адже без свободи ми не можемо говорити про відповідальність, а без відповідальності особистість не є свобідною. Отже, ми маємо пам'ятати, що природне прагнення людей до свободи має супроводжуватися усвідомленням відповідальності як внутрішнього механізму самоконтролю (вільний індивід як суб'єкт життєдіяльності завжди має нести відповідальність як перед собою, так і перед іншими) [Щербакова, 2016].

Відповідальність займає одне з провідних місць у смисложиттєвій системі особистості. У 2016 році на базі СумДПУ імені А. С. Макаренка проводилося емпіричне дослідження свободи і відповідальності в системі смисложиттєвих орієнтацій молоді (ціннісних орієнтацій та мотивації студентів). Якісний і кількісний аналіз отриманих результатів дозволяє дослідити відповідальність як смисложиттєвий компонент особистості. Вибіркову сукупність дослідження на добровільній основі склали 37 студентів (середній вік – 19 років). Дослідження проводилося за допомогою семи психодіагностичних методик.

У контексті цієї публікації ми звернемо увагу на результати діагностики лише за п'ятьма методиками: опитувальником ДРМЕВО (діагностика рівня морально-етичної відповідальності І. Г. Тимощука; методикою «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера, адаптованою Е. Ф. Бажиним, С. А. Голикіною, А. М. Еткіндом; тестом-опитувальником «Шкала екзистенції» А. Ленгле і К. Оргле; тестом смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. А. Леонтьєва; авторською анкетною «Свобода – Відповідальність» [Щербакова, Голуб, 2016: с.]. Вважаємо, що не зважаючи на те, що вибірка сукупність не є репрезентативною, якісний аналіз отриманих результатів є досить цікавим з точки зору

загальноприйнятих концептуальних положень обґрунтування дефініції «відповідальність».

Рівень морально-етичної відповідальності респондентів було визначено за допомогою опитувальника рівня морально-етичної відповідальності «ДРМЕВО» І. Г. Тимощука. Результати анкетування подано в табл. 1.

Таблиця 1

Показники рівня морально-етичної відповідальності респондентів за опитувальником «ДУМЕОЛП» І. Г. Тимощука (у %)

Рівні морально-етичної відповідальності	Показники рівня морально-етичної відповідальності (N = 37)	
	<i>абсолютні</i>	<i>у %</i>
Високий рівень	13	35%
Середній рівень	23	62%
Низький рівень	1	3%

Морально-етична відповідальність досліджувалася як багатокомпонентне утворення, до структури якого входять: морально-етична рефлексія, морально-етична мотивація, морально-етичні цінності, екзистенціальна відповідальність, морально-етична інтуїція, альтруїстичні почуття. За результатами анкетування з'ясовано, що високий рівень морально-етичної відповідальності мають 35% респондентів, середній – 62% респондентів, низький – 3% респондентів. Визначено, що в загальній вибірці респондентів переважає середній рівень сформованості морально-етичної відповідальності, що свідчить про те, що вона виступає особистісною цінністю для респондентів, що формується в процесі їхнього розвитку.

Таблиця 2

Показники рівнів суб'єктивного контролю за методикою «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптований варіант) (у %)

Рівні суб'єктивного контролю	Показники рівнів суб'єктивного контролю респондентів (N = 37)													
	Шкали суб'єктивного контролю													
	Зі		Ід		Ін		Іс		Ів		Ім		Із	
	абс	%	абс	%	абс	%	аб	%	аб	%	аб	%	аб	%
Високий	7	19	10	27	10	27	8	21	6	16	6	16	8	22
Середній	25	67	22	60	17	46	22	60	24	65	20	54	19	51
Низький	5	14	5	13	10	27	7	19	7	19	11	30	10	27

Умовні позначення: **Зі** – шкала загальної інтернальності; **Ід** – шкала інтернальності у сфері досягнень; **Ін** – шкала інтернальності у сфері невдач; **Іс** – шкала інтернальності в сімейних відносинах; **Ів** – шкала інтернальності у сфері виробничих відносин; **Ім** – шкала інтернальності у сфері міжособистісних відносин; **Із** – шкала інтернальності у сфері здоров'я – хвороба.

За допомогою методики «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера було з'ясовано, що в загальній вибірці респондентів переважає середній рівень сформованості локусу контролю. Результати діагностики рівнів суб'єктивного контролю респондентів подані у табл. 2.

Отримані результати свідчать про недостатньо сформоване у респондентів відчуття контролю і відповідальності за власне життя, і те, що в ньому відбувається. За допомогою опитувальника «Шкала екзистенції» А. Ленгле і К. Оргле визначено рівні сформованості самодистанціювання, самотрансценденції, свободи та відповідальності респондентів. Результати наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Показники рівнів самодистанціювання, самотрансценденції, свободи і відповідальності за «Шкалою екзистенції» А. Ленгле і К. Оргле (у %)

Рівні шкал екзистенції	Показники рівнів самодистанціювання, самотрансценденції, свободи і відповідальності респондентів (N = 37)							
	Шкали екзистенції							
	SD		ST		F		V	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Низький	7	19	6	16	8	22	7	18
Середній	29	78	25	68	28	75	31	82
Високий	1	3	6	16	1	3	0	0

Умовні позначення: **SD** – шкала самодистанціювання; **ST** – шкала самотрансценденція; **F** – шкала свободи; **V** – шкала відповідальності.

За опитувальником «Шкала екзистенції» ми з'ясували переважання середнього рівня екзистенціальної сповненості за всіма шкалами. Шкала «самодистанціювання» («SD») має максимальний середній показник – 78%; шкала «самотрансценденція» («ST») – 68%; «свобода» («F») – 75%. За шкалою «відповідальність» («V») – 82% респондентів отримали середні показники. Високого рівня за шкалою «V» не виявлено.

Для вимірювання ступеня лінійної залежності між досліджуваними змінними використано коефіцієнт кореляції Пірсона («r») – показник кореляції (лінійної залежності) між двома змінними X та Y, який набуває значень від -1 до +1 включно. Рівень кореляції на рівні 0,001 свідчить про стовідсотковий зв'язок, рівень 0,01 – є показником достатньо високої

кореляції. Визначено наявність високого кореляційного зв'язку на рівні 0,001 між інтернальністю у сфері досягнень («Ід» – «Рівень суб'єктивного контролю»), самодистанціюванням, свободою і відповідальністю («SD», «F», «V» – «Шкала екзистенції»), та цілями життя (шкала «цілі життя» – «Смисложиттєві орієнтації»). Встановлений високий кореляційний зв'язок між показниками шкал «Ід», «SD», «F», «V» та «цілі життя» свідчить про наявність потужного взаємозв'язку свободи, відповідальності та цілей життя респондентів. Це дозволяє припустити, що міра реалізації респондентами свободи обумовлює міру реалізації відповідальності, від чого залежить наповненість цілей життя респондентів та їх реалізація.

Виявлено достатньо високу кореляцію (на рівні 0,01) між свободою («F» – «Шкала екзистенції») та інтернальністю у сфері досягнень («Ід» – «Рівень суб'єктивного контролю»). Визначено наявність стовідсоткового зв'язку (рівень кореляції – 0,001) між самодистанціюванням, свободою («SD», «V» – «Шкала екзистенції») та життєвими цілями (шкала «цілі в житті» – СЖО) респондентів. Встановлений кореляційний зв'язок свідчить про наявність взаємозалежності відповідальності, свободи, внутрішнього локусу контролю у сфері досягнень та екзистенційної сповненості життя респондентів. Визначено наявність кореляційного зв'язку на рівні 0,01 між цілями респондентів (шкала «цілі» – СЖО), інтернальністю у сфері досягнень («Ід» – «Рівень суб'єктивного контролю») та відповідальністю і свободою респондентів («V», «F» – «Шкала екзистенції»). Це свідчить про те, що цілі життя респондентів та приписування собі власних перемог і поразок знаходяться в тісному зв'язку із рівнем їхньої свободи та мірою відповідальності. Що у свою чергу пов'язане із особливостями визначення респондентами змісту понять «відповідальність» і «свобода» (з'ясованими за допомогою анкети «Свобода – Відповідальність», де поміж інших були такі відкриті питання, як: «Свобода, це – ?» та «Відповідальність – це ?»).

Респонденти визначили відповідальність і свободу, в основному, в морально-етичному контексті, що свідчить про сформованість їхніх смисложиттєвих орієнтацій. Зміст поняття «відповідальність» визначено наступним чином: це відповідальність за власні слова, дії, вчинки і т. п. (на всіх рівнях функціонування особистості: поведінковому, емоційному, когнітивному і т. п.) – 49%; це обов'язок – 32%; це вимоги – 11%; це турбота – 5%; це суспільна необхідність – 3%. Якщо врахувати, що відповідальність, як суттєва соціальна, моральна та психологічна якість людини, виступає найважливішою рисою її характеру, то відповіді респондентів можна вважати цілком виправданими. Також було з'ясовано, що респонденти визначають свободу (у ранговому порядку): як можливість вільного вибору, вільної думки і т. п. (40%); як незалежність (27%); як можливість обирати (16%); як власні бажання (11%), і на останній позиції – як самоцінність та реалізація себе. Серед респондентів домінує думка, що свобода виражається у вільній думці, виборі, дії, інтересах і т. п. Враховуючи, що свобода феноменологічно являє собою базовий стан, що

більше відноситься до можливості, можна сказати, що респонденти досить виважено визначили поняття «свободи» для себе.

Отже, як показують результати дослідження, відповідальність («V» – «Шкала екзистенції») перебуває в тісному кореляційному зв'язку із самодистанціюванням («SD» – «Шкала екзистенції») – рівень кореляції 0,001, та інтернальністю у сфері досягнень («Ід» – «Рівень суб'єктивного контролю»), життєвими цілями («цілі» СЖО) і свободою респондентів («F» – «Шкала екзистенції») – рівень кореляційного зв'язку 0,01. Це є свідченням тісного взаємозв'язку між відповідальністю, самодистанціюванням, свободою, сферою власних досягнень та цілями життя респондентів.

Взаємозалежність статистичних показників доводить, що респонденти з високим рівнем свободи мають високий рівень відповідальності, здатні до самодистанціювання та чіткого окреслення власних цілей життя. Дослідження показало, що між самодистанціюванням («SD» – «Шкала екзистенції»), інтернальністю у сфері досягнень («Ід» – «Рівень суб'єктивного контролю»), свободою і відповідальністю («F», «V» – «Шкала екзистенції», при «V» на рівні – 0,001) існує кореляційний зв'язок на рівні 0,01. Це підтверджує, що респонденти з високим рівнем свободи мають високий рівень відповідальності, що, у свою чергу, впливає на їхній саморозвиток і самовизначення.

Висновки. Підсумовуючи результати теоретичного та емпіричного дослідження відповідальності у світлі смисложиттєвих орієнтацій особистості, можна сказати, що кожна особистість відповідальна настільки, наскільки є вільною. Відповідальність не суперечить свободі. Вона є логічним її наслідком, що об'єднує низку вчинків у життєвому шляху людини. Відповідальність формується і трансформується у процесі всього життя людини. Критерієм сформованої відповідальності є усвідомлення людиною свого обов'язку і сумління його виконання. Отже, відповідальність детермінує діяльність та поведінку особистості й посідає особливе місце в системі її смисложиттєвих орієнтацій.

ЛІТЕРАТУРА

- Муздыбаев, 1983* – Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л.: Наука, 1983. – 240 с.
- Прядеин, 2001* – Прядеин В. П. Ответственность как системное качество личности: учеб. пособие / В. П. Прядеин. – УрГПУ. – Екатеринбург, 2001. – 209 с.
- Савчин, 2007* – Савчин М. В. Свобода і відповідальність особистості / М. В. Савчин // Психологія і суспільство. – 2007. – № 4 (30). – С. 73-80.
- Щербакова, Голуб, 2016* – Щербакова І. М. Емпіричне дослідження свободи і відповідальності в системі смисложиттєвих орієнтацій студентів-психологів / І. М. Щербакова, Г. В. Голуб // Актуальні питання сучасної психології : збірник наукових праць / [за ред. : Кузикової С. Б., Щербакової І. М., Пасічник Н. О]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С. 255-262.
- Щербакова, 2016* – Щербакова І. М. Феноменологія свободи і відповідальності особистості в кризових умовах та критичних ситуаціях життя / І. М. Щербакова // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : збірник наукових праць / [за ред. :

Кузікової С. Б., Щербаквої І. М.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. – С. 84-88.

REFERENCES

- Muzdybaev, 1983* – Muzdybaev K. *Psykholohyia otvetstvennosti* / K. Muzdybaev. – L. : Nauka, 1983. – 240 s.
- Priadeyn, 2001* – Priadeyn V. P. *Otvettstvennost kak systemnoe kachestvo lychnosti* : Ucheb. posobyе / V. P. Priadeyn. – UrHPU. – Ekaterynburh, 2001. – 209 s.
- Savchyn, 2007* – Savchyn M. V. *Svoboda i vidpovidalnist osobystosti* / M. V Savchyn // *Psykholohiia i suspilstvo*. – 2007. – № 4 (30). – S. 73-80.
- Shcherbakova, Holub, 2016* – Shcherbakova I. N. *Empyrychne doslidzhennia svobody i vidpovidalnosti v systemi smyslozhyttievykh oriientsii studentiv-psykholohiv* / I. N. Shcherbakova, H. V. Holub // *Aktualni pytannia suchasnoi psykholohii* : zbirnyk naukovykh prats / [za red : Kuzikovi S. B., Shcherbakovi I. N., Pasichnyk N. O]. – Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2016. – S. 255-262.
- Shcherbakova, 2016* – Shcherbakova I. N. *Fenomenolohiia svobody i vidpovidalnosti osobystosti v kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia* / I. N. Shcherbakova // *Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh situatsiiakh zhyttia* : zbirnyk naukovykh prats / [za red : Kuzikovi S. B., Shcherbakovi I. N.]. – Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2016. – S. 84-88.